

ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДАҒДАРЫСТАР КЕЗЕҢІ

Қыпшақбаева Н.А.

Ғылыми жетекші: т.ғ.к., аға оқытушы Ахметова Ж.К.

Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті

Электронды адресі :nurlyai.kypalash@mail.ru

Алматы қ.

Тәуелсіздіктің ақ таңын атырғарнан кейін, елімізде елеулі оқиғалар болды. Бұл біздің ұлт болып қалыптасуыдағы тарихнамамызға үлкен серпін әкелді. Егемендіктің туын желбірегенге дейін халқымыз не бір зұлмат күндерді бастан кешірді. Соның барлығы ұлт болып қалыптасу жолындағы тарихи сәттердің арпалы ретінде қараймыз. Әр уақыттың өзіне ықшам тарихи көріністері болары хақ. Осы тарихи жайтты сипаттайтын тарихшы да өз ғасырының қаһарманы іспеттес. Қай ғасырдада жұртты есеңгіретпей қоймайтын дағдарыс деген үлкен ұғым бар. Қазақ тарихын алып қарасақта дағдарыс кезеңдері болды. 1990 жылы 25 қазанда әлі кеңестік Қазақстан үшін маңыздылығын бағаламау мүмкін емес тарихи оқиға орын алды. Сол күні Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі Мемлекеттік егемендік туралы декларацияны қабылдау туралы қаулы шығарды. Кұжат халықтың өз еркін білдіруі ғана емес, Кеңес Одағы шеңберінде де республиканың дербестігін заң тұрғысынан растаудың дәлеліне айналды. Дәл осы оқиға 1991 жылы Қазақстанның ресми тәуелсіздігін қабылдаудың бастапқы қадамы болды. Яғни, ел тарихын екі үлкен кезеңге бөліп қарастырамыз. Біріншіден «Кеңес үкіметі кезеңіндегі Қазақстан тарихы» екіншіден «Тәуелсіз Қазақстанның тарихы». Кеңес өкіметінің ең саясаттандырылған саласы-тарих ғылымы. Бұл туралы Л.Троцкий «Сталинская школа фальсификаций» деген кітабында былай деген болатын: «В результате официальная история партии и революции представляет собою сейчас свиток, исписанный во всех направлениях разными писцами, мало заботившимися друг о друге, отчасти - одним и тем же писцом, мало заботившимся о том, что им написано вчера».[2. 25 б.]

Тарих ғылымының теориялық-әдіснамалық мәселелері, оның болашақта қандай бағытта дамып, қандай нәтиже беретіндігі негізінен осы құрамдас бөліктердің тарих ғылымындағы орны мен маңызын жан-жақты түсініп, нақты анықтай білуге тікелей байланысты. Автор, біздің ойымызша, Қазақстан тарихын ұлттық деңгейде зерттеудің негізгі объектісі Қазақстан тарихы немесе Отан тарихы (Қазақстан Республикасының тарихы) емес, Қазақстан тарихы болуы керек. Бұл жай ғана шарттарды өзгерту емес. Бұл Қазақстанның тарих ғылымының бағытын түбегейлі өзгертуді білдіреді. Кез келген ғылымның «пісмилласы» оның нақты ұғымдары мен терминдерін анықтаудан басталатынын ескерсек, бұл екі түрлі ұғым екенін мойындауымыз керек.

Жасыратыны жоқ, тарихымыздың басқалардан кейінгі әдіснамалық-теориялық бағытын әлі де анықтай алмай келеміз. Мұны тек мектеп оқулықтары ғана растай алады. Диссертациялар мазмұнының алуан түрлілігі де теориялық-әдістемелік негіздерінің бір жүйеге келтірілмегенін, ғылыми ортада сүзгіден өтпегенін көрсетеді. Бұл жерде орыс тарих ғылымы дағдарысқа ұшырады дейтіндердің тұжырымы шындыққа нұсқайды. Дегенмен, ғылымның теориялық және әдіснамалық негізін жетілдірмей оны дамытудың қисынсыз екенін мойындауымыз керек. Отан тарихын зерттеу мәселелерінің көптеген аспектілері «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасында көрсетілген. Осы бағдарлама аясында зерттелетін мәселелер аталды. Өз кезегінде Мемлекет басшысы ғылымның жетістіктерін де, бағдарламада көрсетілген міндеттерді орындауға байланысты кемшіліктерін де атап өтті. «Баршаға белгілі ақиқат – Кеңес заманында Қазақстан тарихына қатысты ғылыми зерттеулерімізде ата-баба тарихының шындығы ұзақ жылдар бойы жасырылып, қызыл идеологияның жұбанышында жазылған. Алайда, тілде, әдебиетте, ғылымда барлық шектеулер алынып, еркін ойлауға, шындықты жазуға мол мүмкіндіктер жасалғанымен, сол көне тарихтың «ақтығын» ашуға тарихшыларымыз әлі де жасқаншақ.

XX ғасыр тарихында тоталитарлық мемлекеттердің күнә жасағаны үшін ғана емес, сонымен бірге іргелі фактіні түсінуге келгендіктен де. Ұлттар дамуында әлеуметтік-биологиялық және мәдени шектеулерге ие тірі организмдер. Саңырауқұлақ сияқты ұлттарды өсіру пайдасыз ғана емес, мүмкін емес. Сонымен қатар, әр халықтың бірегейлігі көбінесе кейбір жалпы рецепттердің мүмкіндіктерінен асып түседі. Дегенмен, ұлттық салаға қатысты жалпы тенденцияларды түсіну қажет. Онсыз мемлекет дамуының жалпы логикасын анықтау мүмкін емес. Өйткені, ұлттық-мемлекеттік саясатымыздың негізгі шарты – өзімізді өзіміз түсіну мәселесі. Қазақ ұлтының мәдени тұтастығының идеалдан алыс болуына бір жағынан ішкі әрқелкілік, екінші жағынан мәдени тәртіптің сыртқы әсерлері ықпал ететінін мойындауымыз керек. Сондықтан, этникалық өмір сүрудің ең ұзақ кезеңінде қазақ тарихына баға бере отырып, біз тұтас бір стереотиптер шоғырынан бас тартып, ұлттың қазіргі келбетінде дәстүрлі қазақ қоғамының қандай ерекшеліктері «таңбаланғанын» және оның ерекшеліктері қандай екенін барабар түсінуіміз керек. бұл көп ғасырлық әсер.

Қазақ елінің өмір сүруінің отаршылдық және кеңестік кезең деп аталатын мәселелері де түбегейлі қайта қарауды қажет етеді. Өңгіме патшалық Ресей халықтардың түрмесі ғана емес, КСРО да жұмақ болған жоқ деген баяулы тұжырымдар сияқты айқын шындықтарды айтуда емес. Мәселе бөлек – ұлттық тарихтың екі кезеңінің де генетикалық ұқсастығында. Ал қоғамдық жүйенің өзгеруі ұлттық мәдениет пен жалпы ұлттық жүйенің жойылу процесіне тоталитарлық анимацияның әсерлі ауқымын беріп, бұрыннан бар тенденцияларды жан-жақты күшейтті. Ұлттық тарихымызға баға беру, әрине, зерттеушілерге ыңғайлы болу үшін және әдістемелік пайымдаулар үшін бұрынғы схемаға негізделетін болады, бірақ бүкіл отарлау кезеңінің бірлігін, механизмдері мен тарихи жағдайларындағы барлық айырмашылықтарымен түсініп, нақтылау керек. қазақ ұлтының тағдырында көп нәрсе. Өйткені, жадтың ең жақын «тарихи ізі ерекше мәнді және мінез-құлыққа, бағалауға, дүниенің, оның ішінде қазақ дүниетанымының мағыналық суреттеріне тікелей қойылады.

Сайып келгенде, ұлттық тарихтың бастапқы онжылдығы, ғасырлар бұрын жоғалған мемлекеттілікке ие болуды қалыптастырды. Отыз жылдың ішінде өзіндік ішкі қисыны, ұлттық санадағы өшпес ізі бар тарих қалыптасты. Бұл кезең құқықтық, экономикалық немесе саяси жаңалықтармен қатар тарихтағы өз орнын сезінген ұлт психологиясына да терең өзгерістер әкелді. Бұл психологиялық өзгерістердің рөлі әлі толық анықталған жоқ. Ал олардың барлығы тек оң коннотацияны алып жүреді деп сену – тілек тілеу дегенді білдіреді. Бірақ тұтастай алғанда, бұл психологиялық өзгерістердің бағыты оң екені анық – қазақтар өз ұлтын жаһандық тарихтың дербес және дербес субъектісі ретінде қарастыруға берік психологиялық негіз алды. Ғасырлар бойы өзінің тарихи перспективасының осы сезімін жоғалту ұлттық мінезді бұзып, деформациялады, этносты физикалық тұрғыдан сақтау тарихи ымыраға бағынуды талап еткенде, қазақ халқының кемеңгер ұлдары мен көсемдерін тарихтың қарғыс атқан тұзағына қарсы күресуге мәжбүр етті.

XX ғасырдың соңғы онжылдығында қазақтар азат ұлттың осынау қанды тынысына қайта ие болды. Менің ұлыларға деген көзқарасым ешбір ескертпесіз және жеңілдіксіз, орыс мәдениеті және оның қазаққа не бергені белгілі. Ал мен кеше ғана орыс әдебиетінің ұлылығы туралы томпақ монографиялар жазып, бүгінде солтүстіктен келгеннің бәріне түкіріп жатқандардың асығыс пайымдауын жақтаушы емеспін. Бұл хамелеондар үйдегі мәңгірттерден кем емес жиіркенішті.

Тарих ғылымының дағдарыспен серпіліске толы ең теңдессіз оқиғаларының біріне тоқталсақ. Қырғи қабақ соғыс кезінде КСРО өзінің әскери қуаты бойынша АҚШ-пен тең болу үшін ядролық қаруды өндіру мен сынауды дамыта бастады. Мәскеудегі әскери және саяси жетекшілер Шығыс Қазақстан даласы халық көп шоғырланған орталықтардан алшақ және аз қоныстанған, сондықтан бұл аймақ ядролық қаруды сынаудың өте қауіпті жұмысына қолайлы деп дәлелдеді. 1949-1989 жылдар аралығында Семей ядролық полигонында 500-ге жуық бомба сыналды. Бұрын адамдардың көпшілігі қараңғыда қалып, адам денсаулығы мен өміріне зиян келтіретін радиоактивті материалдар туралы білмеді. Дегенмен, жергілікті тұрғындар бұл олардың өміріне қалай әсер ететінін біле бастады. Ақырында, 1989 жылы аймақта

радиоактивті материалдың бұлтын тудырған бір сынақтан кейін ядролық сынақтардың жалғасуына қарсы үлкен топ ұйымдастырылды. Бірнеше күннің ішінде бұл топқа үлкен қолдау көрсетіліп, миллиондаған адам полигонды жабуды талап еткен декларацияға қол қойды. Жауап демократия процесіне тікелей қатысудың және азаматтық қоғамның әрекетінің жақсы үлгісі болды. [4. 676.]

Полигон жабылғаннан кейін ұйымның жұмысы мұнымен біткен жоқ. Біріншіден, денсаулық мәселесі болды. Көптеген адамдар радиацияның әсерінен қатты зардап шекті және емдеу мен қолдауды қажет етті. Ұйым емделуге және отбасыларына өтемақы төлеуге қаражат іздеді. Көптеген адамдар және олардың отбасылары әлі өтемақы күтуде. Екіншіден, жалпы ядролық қару проблемалары әлі де өткір болды. Ұйымның мақсаты жаһандық ауқымда ядролық қарудың дамуын болдырмау болды. Атом энергиясын оң мақсаттарда пайдалану идеясын дамыту үшін ядролық сарапшылардың, экологиялық топтардың, мемлекеттік қызметкерлердің және басқалардың қатысуымен конференциялар өткізілді. Үш халықаралық конференция өтті – 1991 жылы Алматыда, 1993 жылы Семейде, 2000 жылы Астанада. Үшіншіден, полигонда сынақтан өткен аймақты әлеуметтік-экономикалық сауықтыру мәселесі көтерілді. Төртіншіден, қозғалыс табиғи ортаны қалпына келтіруді және зардап шеккен аймақтарда тұратын адамдардың қауіпсіз өмірін қамтамасыз етуді мақсат етті. Невада-Семей қозғалысы белгілі бір жергілікті жағдайларға жауап ретінде пайда болған және кейіннен ядролық сынақтарға алаңдаулы белсенділердің жаһандық желісіне қосылған жергілікті үкіметтік емес ұйымның мысалы болып табылады.

Қорытындылайтын болсақ, бүгінгі тарихымыз әлі де толық айқындалмаған күйінде қалып отыр. Оның негізгі себебі – қазақ халқы тарихының, Еуразияның ежелгі және орта ғасырлардағы көшпелі қоғамдары тарихи-мәдени мәселелерінің терең зерттелмеуінде. Жалпы алғанда, білімсіздіктің деңгейі тарих ғылымының әлсіз дамуына әкелді. «Бүгінгі күнді түсініп-түйсіну үшін де, болашақтың дидарын көзге елестету үшін де, кешегі кезеңге көз жіберуіміз керек», -деп тұңғыш президентіміз айтқандай, тарих тек өткен туралы білімдер жинағы ғана емес. Сондай-ақ, әрбір халықтың қазіргі әлемдегі өз орнын айқын сезінуіне және болып жатқан оқиғалар мен құбылыстарға қатынасын нақты анықтауға, олардың мәні мен бағытын толық түсінуге мүмкіндік беретін ойлау жүйесі, оны біз бір түйін деп қабылдаймыз. Халықтың алдында тарихи таңдау мәселесі тұрғанда өткенге бет бұру, халықтың тарих арқылы өзін-өзі тану қалыпты әрі табиғи жағдайға айналады.

Қазір елімізде және көршілес елдерде жазылып жатқан тарих егеменді республикалар халықтарының бірегей тарихи бейнесін, әлемдік өркениетке қосқан үлесін анықтауға бағытталған. Бұл жағдайда анамнездің рөлі дәрігердің жұмысына ұқсайды. Әр халық жанының тереңінде дәрігердің білікті маман болғанын қалайды, сауатсыз тентектердің еміне түскен жұрт мұңаяды. Жақсы тарихшы ел руханиятына қажетті азық-түлікті тарихтан табады. Өзгеге жала жауып, өзінді асыра сілтеудің қажеті жоқ, жер бетінде тарихы жоқ халық жоқ. Адамдар тұратын жерде тарих бар. Өткенді білсең, бүгінді меңгеру оңай, болашақты бағдарлау оңай. Бүгінгі таңда жер бетіндегі әрбір халықтың тарихи өткені саяси даулардың шешуші факторы болып табылатыны анық. Ұлттардың, мәдениеттер мен мемлекеттердің мүдделері бір-біріне қайшы келген кезде оған жүгіну. Тарихын білмейтін ел айналадағы монотондылық арасында жоғалады. Тарихты қате түсініп, оған толық сенімсіздік тудыруы мүмкін.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Бичурин Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии в древние времена. Т.1. М., 1950.
2. От Пекина до Астаны: История переносов столиц – Алматы: Институт развития Казахстана, 2001
3. Назарбаев Н.А. Казахстан на пути ускоренной экономической, социальной и политической модернизации. Послание Президента РК народу Казахстана. – Астана: Елорда, 2[4. 676.]
4. Назарбаев Н.Ә. Бейбітшілік кіндігі. – Астана «Елорда», 2001
5. Жанайдаров О. Менің елім - Қазақстан. – Алматы: «Балауса баспасы», 2003 ж.